



Sofia Kotilainen

Tuhoisa influenssa tarttui leskipastorska Pihlin kotikirjastoon: pandemian vaikutus 1800-luvun perheen kirjakokoelmaan

ABSTRAKTI / ABSTRACT

1800-luvulla kirjoilla oli esineinä vielä rahallista ja yhteiskunnalliseen statukseen liittyvää arvoa, ja omistajan kuolema aloitti yleensä vain uuden luvun kirjan elämässä. Tutkin kuolinpesien kirjakokoelmien kohtaloja käyttämällä esimerkkinä erästä 1800-luvun lopun tapausta, jossa leskipastorska Pihl antoi kotikirjastonsa kirjoja helsinkiläiselle Minerva-antikvariaatille myytäväksi. Mikrohistoriallinen esimerkki kertoo perheenjäsenen kuolemantapauksen vaikutuksesta eri sukupuolten ja sukupolvien kirjanomistukseen. Tarkastelen, miten säätyläisperheissä, kuten pappisperheissä, yhtiäinen kuolema muutti kirjojen omistussubteita, ja kuinka perheen sisällä miesten ja naisten subtautuminen kirjallisuuteen ja lukemiseen erosivat toisistaan. Hyödynnän tutkimuksessani biografista ja mikrohistoriallista menetelmää sekä kirjahistorian lähestymistapoja. Kulkutaudin ubriksi joutuneen perheenisän äkillinen poismeno muutti kotitalouden sisäistä dynamiikkaa merkittävästi sen osalta, millaista kirjallisuutta haluttiin säilyttää perheen kotikirjastossa. Tarkastelemassani kirjakokoelmassa oli pitkälti kyse miehen ammattikirjallisuudesta, leimallisesti pappismiehen lukemistosta, jota vaimo ei ymmärrettävästi samalla tavalla tarvinnut omissa tehtävissään. Syyt luopumiseen olivat todennäköisesti osin myös taloudelliset perheen elättäjän kuoltua. Kirjallisuuden lukeminen ja omistaminen oli yhä 1800-luvun lopulla hyvin sukupuolitunutta.

In the 19th century books still had monetary value and they expressed a family's social status, and the death of their owner usually just started a new chapter in a book's life. I analyse the destinies of the book collections of death estates by using as example case from the late 19th century, when Mrs. Pihl, a pastor's widow, gave books from her home library to the antiquariat Minerva in Helsinki to be sold. This microhistorical example shows the impact of the death of a family member on the book-owning of different genders and generations. I consider how a sudden death in estate families, such in the families of the clergy, changed the ownership of books, and how the attitudes of men and women to literature and reading differed within the family. In my research, I utilize biographical and microhistorical methods and the approaches of book history research. The sudden death of the father, who was the victim of an influenza pandemic, significantly changed

the internal dynamics of the household as to what kind of literature was desired to be kept in the family's home library. The book collection studied here consisted mainly of the husband's professional literature, the typical reading of a clergyman which, understandably, was not needed by his wife in the same way in her own duties. The reasons for giving these volumes up were likely also partly economic due to the death of the family provider. Reading and owning literature was still clearly gendered at the end of 19th-century Finnish society.

Antikvariaatit, johtolankamethodi, kirjahistoria, kotikirjastot, leskeys, mikrohistoria, Minerva-antikvariaatti, pandemiat, papisto, perhehistoria

Sofia Kotilainen, FT, dosentti, Jyväskylän yliopisto, Soveltavan kielentutkimuksen keskus, sofia.p.kotilainen@jyu.fi, Orcid: <http://orcid.org/0000-0002-4701-6785>

Kirjahyllyt tyhjiksi: mitä kuolinpesien kirjaluettelot voivat kertoa perheiden lukutottumuksista ja pandemioiden seurauksista?

41

Tarkastelen tässä artikkelissa sitä, miten keväällä 1892 Suomessa riehunut influenssa räjäytti kuin jättimäisen aivastuksen lailla sukupolvien ajan kootun maaseutupappilan kotikirjaston kokoelman pieniksi pisaroiksi, ja seuraavien vuosien aikana se hajaantui osin antikvariaattiin eteenpäin kaupattavaksi. 1800-luvulla kirjoilla oli esineinä vielä rahallista ja yhteiskunnalliseen statukseen liittyvää arvoa, ja omistajan kuolema aloitti yleensä vain uuden luvun kirjan elämässä. Kirjat kulkeutuivat tällöin sukupolvelta toiselle¹ tai sitten ne myytiin. Tutkin influenssapandemian aiheuttamaa yksittäistä perhetragediaa ja sen tuhoisaa vaikutusta kuolinpesän kirjakokoelmaan käyttämällä esimerkkinä erästä 1800-luvun lopun tapausta, jonka seurauksena leskipastorska Pihl päätti antaa ainakin osan kirjakokoelmaansa helsinkiläiselle Minerva-antikvariaatille myytäväksi.² Tarkkaan ottaen kirjasto oli alun perin ollut hänen puolisonsa pastori Pihlin omistuksessa, mutta kuollut mies ei kirjoja tarvitse. Ei tarvinnut rouvakaan. Hyvin usein hänen kaltaisensa leskirouvat luopuivat puolison kirjastosta tämän kuoltua, samoin edesmenneen jälkeläiset.

Tutkin, oliko kyse siitä, ettei heillä yleisemmin tai rouva Pihlillä erityisesti ollut käyttöä kirjoille, ja miksi he eivät niitä lukeneet. Tarkastelen Pihlin perhettä esimerkkinä käyttäen 1800-luvun säätyläisperheiden kotikirjastoja sekä sivuan samalla tuon ajan antikvariaattien toimintaa. Artikkelini laajenee pappilan kirjakokoelman sisällön mikrohistoriallisesta tarkastelusta sen tutkimustehtävän pohdinnaksi, miten pandemian aiheuttama äkillinen kuolema vaikutti kirjakokoelmien omistukseen ja säilyttämiseen. Peritty kirjakokoelma yksittäisine nimekkeineen avaa näkymiä siihen, miten äkkikuolema muutti perheen sisäisten valtasuhteiden tasapainoa ja naisten taloudellista asemaa. Tätä tarkastelen kulttuurituotteiden eli kirjojen kulutuksen avulla, koska ne eivät olleet täysin välttämättömiä kotitalouden elämisen kannalta, ellei kyse ollut ammattikirjallisuudesta. Kirjallisuuden hankkiminen tai säilyttäminen laajemmassa määrin kertoo yleensä bibliofiilisestä harrastuksesta tai sellaisesta yhteiskunnallisesta asemasta, jossa kirjallisuuden säilyttäminen vuosikymmenestä toiseen oli taloudellisesti mahdollista.

Pandemia syntyy, kun kulkutautiepidemia, kuten elämistä ihmisiin siirtyvän influenssaviruksen levittämä tauti, alkaa hallitsemattomasti levitä sille vastustuskyvyttömän väestön keskuudessa yhä laajemmalle, useiden valtioiden tai jopa koko maailman laajuiseksi alueelle.³ Siltä ei 1800-luvulla ollut turvassa kukaan, vaikka olisi ollut papiston tavoin yhteisöllisesti etuoikeutetummassa asemassa. Tautien leviäminen nopeutui huomattavasti rautatieverkostojen rakentamisen myötä.⁴ Yksilöiden elämässä influenssapandemian kaltaiset globaalit ilmiöt saattoivat saada aikaan arvaamattomia muutoksia perheen ja suvun välisissä suhteissa. Influenssaan kuolivat tyypillisesti vanhukset, lapset ja muut henkilöt, joiden vastustuskyky oli alentunut.⁵

Yhtäkkiä aktivoituessaan pandemia sysää liikkeelle myös joukon sosiaalisia ja kulttuurisia muutoksia. Nämä ovat olleet kenties jo pidempään odotettavissa, mutta pandemia vie yhteisön hetkessä elämän ja kuoleman kysymysten äärelle. Muutokset saattavat olla peruuttamattomia ja niihin on reagoitava nopeammin kuin ehkä muuten olisi ollut aikomus. Tarkastelen tässä johtolankametodin periaatteiden mukaisesti⁶ pienen vihjeen, eli erään kirjakuoren osoitetietojen ympärille rakennetussa tutkimuksessa influenssapandemian vaikutuksia pappilan perheen kotikirjastoon. Kokoaan pala palalta avainlähteeni paljastamia tietoja yhteen, minkä vuoksi artikkelin juoni etenee kerroksittain.

Olen tarkoituksellisesti avannut lähteiden ja tiedonmurusten etsinnän polkua lukijalle metatasolla, jotta voin havainnollistaa johtolankamenetelmän hyödyntämistä analyysin toteuttamisessa. Tavoitteenani on ensinnäkin löytää rouva Pihl kirjaluettelon taustalta ja kirjata hänen elämäntarinansa näkyviin jo pelkästään siksi, koska sitä ei ole aiemmin yhtä kattavasti tehty. Testaan samalla, miten yhdestä asiakirjasta on – tapahtumia kontekstoimalla ja elämäkerrallisia tietoja yhdistelemällä – mahdollista tunnistaa historiankirjoituksessa tuntemattomaksi jääneitä naisia ja tehdä heidän elämänvaiheensa näkyviksi nykylukijalle. Vastaavaa menetelmää on hyödynnetty aiemminkin juuri naisten elämäntarinoiden esiin tuomisessa⁷. Koska tieto influenssapandemian yksilöihin kohdistuneista seurauksista jää väistämättä lähteiden vähäisyyden vuoksi vajavaiseksi, olen tuonut myös tätä puuttuvien yksityiskohtien pohdintaa sekä menetelmällisiä haasteita tietoisesti artikkelin lukijan nähtäville.

Lisäksi tavoitteenani on tutkia, miten ja miksi säätyläisperheissä, kuten pappisperheissä, sukupuolten ja sukupolvien suhtautuminen kirjallisuuteen ja lukemiseen erosi toisistaan. Tämä jälkimmäinen tutkimustehtävä voidaan jakaa kahteen osaan. Ensimmäinen yksityiskohtaisempi alakysymykseni koskee Pihlin perheen kotikirjaston sisältöä, koska ilman pastorin poismenoa emme olisi saaneet tarkasti tietää, millaisia niteitä pappilan kirjakaappien hyllyillä lepäsi hänen elinaikanaan. Analysoin siksi ensin lyhyesti, millaisia nimekkeitä kirjastokokoelma sisälsi, miltä ajalta ja mistä maasta kotikirjaston kirjallisuus oli peräisin sekä minkäkielistä se oli⁸. Tämä kaikki selittää kokoelman syntytapaa, koska muuten ei ole mahdollista saada selville, kenen toimesta ja miksi kokoelma oli kerätty pappilaan. Tässä kohtaa tarkasteluni yhdistyy perheenjäsenten elämäkerrallisten vaiheiden tarkasteluun, koska ne selittävät asiaa. Samalla pohdin, mitä kirjakokoelma kertoo kyseisen perheen tai ainakin perheenpään ajattelutavoista ja lukuharrastuksesta. Näitä on mahdollista tutkia, vaikei olekaan säilynyt tarkempaa kirjanomistajien omaelämäkerrallista kerrontaa lukemisen motiiveista. On huomioitava, että kuolinpesistä antikvariaatin luetteloihin päätyneet osa kotikirjastojen kirjallisuudesta juoruaa siitä, ettei niitä syystä tai toisesta haluttu lukea tai säilyttää, ja että ne olivat jälkeenjääneille tässä mielessä nimenomaan *tarpeettominta* kirjallisuutta.

Toisena alakysymyksenä tarkastelen, miten kuolemantapaus ja sitä seurannut muutos eri sukupuolten välisissä taloudellisissa ja valtasuhteissa vaikutti 1800-luvun lopulla kulttuurituotteiden kuluttamiseen, kuten kotikirjaston käyttöön ja hajoamiseen. Tällöin ei ole kyse pelkästään siitä, millaisesta kirjallisuudesta naiset olivat kiinnostuneita, vaan myös siitä, millaista lukuhalua ja kiinnostusta kirjoihin yhteiskunta ja säädynmukainen käytös edellyttivät naisilta, millaista kirjallisuutta heidän

katsottiin tarvitsevan ja voivan säilyttää kirjakaapeissaan ja -hyllyissään. Tarkastelen tästä syystä lukemista sosiaalisena ja kulttuurisena käytäntönä ja hyödynnän kirjojen vaikutussuhteisiin pohjautuvaa lähestymistapaa, jossa on kyse etenkin kirjojen lukemisen aiheuttamista seurauksista ja reaktioista eri ihmisten elämässä kunakin aikakautena ja eri yhteiskunnissa.⁹

En tutki tässä artikkelissa niinkään Pihlin perheen lukukokemuksia sinänsä – tästä ei olisi olemassa alkuperäislähteitäkään – vaan sitä, mistä laajemmista ilmiöistä perheenjäsenten lukuharrastus ja yhteisöllisestä statuksesta seurannut kirjojen omistajuus ja sen sukupuolittuneisuus kertovat. Keskeisenä näkökulmana artikkelissa on erityisesti perheen naisten suhde kirjoihin ja lukuharrastukseen tilanteessa, jolloin kirjanoppineisuutta edustanut perheenpää yhtäkkiä kuolee vailla miespuolisia perillisiä. Hyödynnän sukupuolittuneen lukuharrastuksen yksityiskohtaisemmassa analyysissä Joan W. Scottin määritelmää sukupuolesta yhteisöllisissä suhteissa rakentuvina sukupuolten välisinä eroina, jolloin näiden erojen kautta määritellään myös valtasuhteita. Kun sosiaalisissa suhteissa tapahtuu muutoksia, kuten perheenjäsenten kuolemantapauksia, ne heijastuvat myös valtasuhteisiin.¹⁰

Papin rouvalle leskeytyminen oli merkittävä muutosvaihe, koska vielä 1800-luvun lopussa hänen yhteisöllinen tehtävänsä oli täysin sidoksissa puolison virkapaikkaan ja sen myötä myös virkataloon ja sitä ympäröivään lähiyhteisöön, jossa papin rouvalla oli monia epävirallisia (kunnia)tehtäviä.¹¹ Leskeksi jääminen merkitsi suurta muutosta ensinnäkin perheen asumisoloiissa ja taloudellisessa toimeentulossa, koska leski ja lapset joutuivat yleensä varsin pian muuttamaan pois entisestä kodistaan pappilan siirtyessä seuraavan viranhaltijan käyttöön. Vielä edellisellä vuosisadalla oli ollut tapana turvata edesmenneen papin perheen toimeentulo niin kutsutun konservoinnin kautta, jolloin seuraavalle papinvirkaan valitulle voitiin asettaa ehto avioitua joko lesken tai tämän tyttären kanssa. Tapa oli kuitenkin jo tuolloin kritisoitu ja häviämässä. Säätyläisten keskuudessa naisleskien uudelleen avioituminen oli muutenkin harvinaisempaa kuin miesten.¹² Muutto taas merkitsi sitä, että koko kodin irtaimisto joutui myllerryksen kouriin. Papistolle kirjat olivat olleet vähintään 1800-luvun puoliväliin saakka eräänlainen statussymboli, vaurauden ja oppineisuuden merkki sekä tärkeä osa viranhoitoa¹³, kun taas alemmilla säädyillä ei ollut vastaavaa mahdollisuutta sijoittaa varallisuutta näihin vieraskielisiin harvinaisuuksiin tai edes tarvetta siihen ennen suomenkielisen kirjallisuuden määrän kasvua.

Salaperäinen rouva Pihl ja hänen antikvaarinen kirjakokoelmansa

Kunnianarvoisa rouva Pihl. Juuri, kun olette katoamassa historian hämäreihin miltei tunnistamattomana ja nähtävästi vailla jälkipolvia, löytyy kirjekuori, joka kiskoo Teidät takaisin osaksi muistiin merkittyä, kirjoitettua historiaamme. Voitte ehkä luopua miehenne kirjamuotoisesta jäämistöstä, mutta ette kuitenkaan voi paeta historiatieteen menetelmiä elämäntarinanne esiin louhimiseksi. Olen pohtinut hartaasti, mitä tapahtui kotikirjastollenne. Jos sallitte, tiedustelin, miksi oikeastaan luovuitte kirjoista. Vaikka ennen tätä yhteydenottoa on kyllä ensin selvitettävä, kuka Te oikein olitte ...

Tutkiessani Helsingissä vuosina 1892–1911 toimineen antikvaarisen kirjakauppa Minervan arkistoa¹⁴ törmäsin kirjaluetteloon, johon liittyi tunnistetietona rouva Pihlille osoitettu kirjekuori.¹⁵ Jos kyseinen kirjekuori olisi hävitetty, niin kuin kirjoja arkistoidessa usein on tapana, ei kirjaluetteloa olisi voinut kytkeä yhtä selvästi omistajaansa. Luettelo olisi ollut vaivatonta jättää sikseen, tunnistamattoman henkilön yhteydenotoksi Minervaan kirjojen myymistä varten, mutta sehän olisi ollut liian yksinkertaista. On paljon kiehtovampaa pohtia, kuka oikeastaan oli rouva Pihl, jonka nimi ja osoite on kirjoitettu

himmeästi lyijykynällä kuoren etupuolelle. Sen ylle on musteella kirjoitettu tummempia lisämerkintöjä, jotka peittävät nimi- ja osoitetiedot. Sen verran tekstistä saa selvää, että voi hahmottaa suurella, pyöreähköllä käsialalla lennokkaasti kirjoitetut sanat: ”Fru Pihl, Observ.gt.”

Kuoreen liittyy luettelo teoksista, joiden otsikoksi on merkitty ”Luettelo vanhoista kirjoista”. Kun muita tunnustemerkinntöjä ei ole, niin on syytä olettaa, että tämä luettelo on rouva Pihlin Minervalle toimittamien kirjojen myyntiluettelo, johon on merkitty kunkin kirjan nimeke, painovuosi sekä kirjoittaja. Lisäksi kuoren päälle on kirjoitettu: ”Pris på böckerna i denna förteckning. De hvilka äro för prickade äro redan borttagna. den 7: II: 1900.” Luettelon vanhemman ja uudemman osan vasemmassa marginaalissa onkin lyijykynällä tehtyjä pieniä merkintöjä, ei niinkään pisteitä tai pilkkuja, vaan pieniä viivoja ja väkäsiä joidenkin teosten kohdalla. Ne on siis eroteltu pois muusta kokoelmasta, mutta kuoresta ei käy tämän tarkemmin ilmi, miksi näin on tehty. Kirjekuoren tekstistä poiketen luetteloon ei kuitenkaan liittynyt hintatietoja. Sen sijaan luettelon uudemman osan yläreunaan on kirjoitettu sinisellä värillä ”Fru Pihl. Observatoriigt. 22.”¹⁶

Ainoa johtolanka kirjojen omistajasta on kuoreen ja sen sisältämään luetteloon merkitty osoite. Kirjekuori nimi- ja osoitetietoineen on myös koko tämän artikkelin lähtökohta, sillä kerros kerrokselta rouva Pihlin elämästä paljastuu kiinnostavia yksityiskohtia. Tarkastelemassani tapauksessa yksi kirjekuori toimii avainlähteenä koko perheen kirjahistoriaan, koska se yhdistää kirjakokoelman ja sen syntyyn vaikuttaneet henkilöt toisiinsa. Kirjekuoren sisältämät kirjaluettelot puolestaan kertovat siitä, millaista kirjallisuutta perheenjäsenet olivat joskus lukeneet ja omistaneet, mutta josta he nyt halusivat luopua. Päälähteenäni ovat nämä helsinkiläisen Minerva-antikvariaatin saamat tiedot leskipastorskan kirjaston sisällöstä nimekkeittäin. Lisäksi käytän useita elämäkerrallisia lähteitä ja aiempaa tutkimuskirjallisuutta perheenjäsenten muun maallisen vaelluksen vaiheiden sekä sukulaisuussuhteiden selvittämiseksi. Muina lähteinä käytän ajan lehti-ilmoituksia ja -uutisia.

Voidakseni tutkia tarkemmin Pihlin kotikirjaston kirjoja olen laatinut niistä aluksi kirjatiekannan, johon olen yhdistänyt Minerva-antikvariaatin arkistoon sisältyvään käsin kirjoitettuun kirjaluetteloon sitä täydentäviä, muita kirjoja koskevia bibliografisia lisätietoja, kuten tiedon kirjan kustantajasta ja kustannuspaikasta sekä joitakin teosten sisältöä luokittelevia tekijöitä. Minervan luetteloon on merkitty ainoastaan kirjan nimeke, julkaisuvuosi ja yleensä myös kirjoittajan nimi. Pihlin perheen kirjakokoelmaa koskevien bibliografisten lisätietojen ja kirjallisuuden alkuperän selvittämiseksi olen käyttänyt muutamia keskeisiä sähköisiä kirjastotietokantoja, kuten suomalaista Melindaa ja ruotsalaista LIBRIS-tietokantaa, sekä vanhan kirjallisuuden luetteloita.¹⁷

Suomalainen lukutaidon, kirjahistorian ja kirjakulttuurin tutkimus on uudistunut viime vuosina menetelmällisesti ja aineistojen osalta.¹⁸ Edelleen kuitenkin tarvitaan lisää uutta tutkimusta esimerkiksi antikvariaattien toimintatavoista ja toisaalta kotikirjastojen kokoelmista. Kuolinpesien kirjakokoelmia on pitkään tutkittu perukirjojen ja huutokauppaluetteloiden avulla, mutta valtaosa aiemmasta viimeaikaisesta tutkimuksesta tarkastelee aikaa ennen 1800-lukua tai vuosisadan alkua¹⁹, vaikka 1800-luvun puolenvälin jälkeinen aika olisi suomalaisittain etenkin suomenkielisen kirjallisuuden kustannusmäärien kasvun vuoksi kiinnostavaa aikaa. Kirjastojen omistajien elinaikanaan laatimia luetteloita sen sijaan on tutkittu vähemmän, vaikka ne kertovat vastaavalla tavalla laatijoidensa kirjallisista kiinnostuksenkohteista.²⁰

Yhä elossa olleiden Minervan toimeksiantajien osalta antikvariaatin kirjanmyyntiluetteloiden tarkastelu kertoo siitä, mitä he olivat joskus lukeneet ja mitä pitäneet tärkeänä kirjallisuutena, mutta myyntihetkellä he eivät enää ensisijaisesti lukeneet kyseistä kirjallisuutta, koska se oli jo vanhentunutta tai sitten he itse olivat vanhentuneet niin, ettei se enää ollut heidän työnsä tai harrastustensa kannalta relevanttia. Tässä suhteessa ne erosivat kuolinpesien kirjallisuutta kuvanneista luetteloista, jotka kertovat

puolestaan omistajansa kirjaston kokonaisuudesta ja sisältävät mahdollisesti myös hänelle tärkeintä kirjallisuutta. Toisaalta nekään eivät välttämättä ole täydellisiä luetteloita kuolinpesien kirjakokoelmista, koska näissäkin tapauksissa perheenjäsenet ja omaiset saattoivat seuloa kirjakokoelmaa ennen siitä luopumista ja säilyttää suvussa tärkeimmät teokset ja myydä vain mielestään vähemmän tärkeät nimekkeet antikvariaatille. Kuolinpesien myyntiluettelot kertovat siten myös – ja ennen kaikkea – perillisten kiinnostuksesta kyseistä kirjallisuutta kohtaan.

Hyödynnän tutkimuksessani mikro- ja mentaliteettihistoriallista lähestymistapaa²¹ tutkimusteemaan yhdistäen elämäkerrallisia ja verkostotutkimuksen menetelmiä²² sekä lukutaitotutkimuksen ja kirjahistorian teorioita ja menetelmiä²³ toisiinsa.²⁴ Yhdistämällä elämäkerrallisia yksityiskohtia henkilön kirjakokoelman sisältöä koskeviin tietoihin on mahdollista hankkia uutta tietoa ja tehdä päätelmiä siitä, millaisia kirjallisia kiinnostuksenkohteita kokoelman omistajalla oli, vaikka tästä ei olisikaan olemassa suorasanaista tietoa. Tarkastelemalla erään pastorska Pihlin huomaan puolison kuoleman jälkeen jäänyttä kirjakokoelmaa on mahdollista yksittäisen perheen elämäkerrallisen tarkastelun kautta päästä kiinni niihin eroihin, joita liittyi eri sukupuolten ja sukupolvien väliseen kokemukseen lukuharrastuksesta.²⁵ Emme tarkkaan ottaen tiedä, kuka Pihlin perheessä luki kotikirjaston teoksia ja miksi, koska tästä ei ole olemassa suorasanaisia kertovia lähteitä. Se ei silti estä tutkimasta tätä perhekirjastoa, jonka olemassaolon ja hajoamisen analyysiin yhdistän kuolemaan, perhesuhteisiin, sukupuoleen, kieleen ja lukuharrastukseen liittyviä laajempia teemoja.

Mikro- ja mentaliteettihistoriallisen lähestymistavan avulla on mahdollista, vaikkakin haasteellista, koostaa sirpaleisista lähteistä kuvaa siitä, miten kotikirjasto rakentui ja miksi se hajosi. Artikkelini jäsentyy kerroksittain sen tiedon varaan, jota Pihlin perheen jäsenten elämänvaiheista on saatavissa. Tälle lähestymistavalle on ominaista käsitellä yksilön historiallinen ja sosiaalinen elinympäristö merkittäväksi hänen toimintaansa määrittäväksi tekijäksi.²⁶ Toimintaan yhtäaikaaisesti vaikuttaneita tekijöitä olivat esimerkiksi sääty, sukupuoli ja ikä. Esimerkiksi kirjojen lukemiseen liittyessään nämä perheenjäseniä määritelleet piirteet, joita myös toisinnettiin yhteisöllisessä vuorovaikutuksessa ajalle ominaisten puhuntatapojen ja toimintakäytäntöjen avulla, loivat osaltaan käsitystä esimerkiksi siitä, millaista kirjallisuutta sukupuolen tai iän mukaisesti oli kulttuurisesti ja sosiaalisesti soveliasta lukea tai omistaa.

Mutta palataan takaisin kirjekuoreen, johon merkityn päiväyksen mukaan rouva Pihlin kokoelmaa arvioitiin luettelon perusteella helsinkiläisessä Minerva-antikvariaatissa helmikuussa vuonna 1900. Näinkin laajan kirjaston omistaja ei voinut olla mikä tahansa perhe. Tutkimuksen päähenkilön nimi selviääkin kirjekuoren lavertelemien tietojen avulla Helsingin kaupungin vuoden 1900 henkikirjoista. Niiden mukaan osoitteessa Tähtitorninkatu 22 (Observatoriigatan 22) asui tuolloin *leskipastorska* Lina Pihl, joka oli syntynyt vuonna 1845. Hänen kanssaan asui tytär Ester, joka oli syntynyt vuonna 1872, sekä tätä pari vuotta vanhempi Pihlien piika Ida.²⁷ Lina Pihl on kovin lyhyt nimi, mutta se avaa näkyville pastori Pihlin perheen ja heidän kotikirjastonsa tarinan pääpiirteissään.

Pastori Pihlin rouva ja kuoleman kosketus

Seuraavaksi on kuitenkin saatava selville, kenen rouvasta oikein on kyse. Epäilemättä pastori Pihlin, mutta kuka hän sitten mahtoi olla. Onneksi Suomi on pieni maa, ja autonomian aikana Suomessa koulutuksensa saaneet evankelisluterilaisen kirkon papit opiskelivat teologiaa ensin Turun Akatemiassa ja sittemmin Helsingin keisarillisessa Aleksanterin-yliopistossa. Pastori Pihl löytynee siis helposti Helsingin yliopiston ylioppilasmatrikkeleista, joihin on merkitty tutkintojaan suorittaneet ylioppilaat

myös akatemian ajalta. Pihl ei liene ollut niin yleinen sukunimi suomalaisten pappismiesten joukossa, etteikö voisi olla mahdollista päätellä, kenen vaimo rouva Pihl oikein oli.

Ylioppilasmatrikkeleista ei löydykään kuin yksi Lina Pihlin puolisoksi sopiva pastori Frans Otto Mikael Pihl sekä hänen isänsä. Pastorin Pihlin isä oli Sauvon kappalaisena uransa päättänyt Otto Pihl (1804–1858), joka syntyi Turussa ja kuului ruotsalaiseen seurakuntaan. Hänen isänsä puolestaan oli turkulainen satulaseppämestari Michael Pihl (k. 1825) ja äitinsä Catharina Elisabeth Petrell (k. 1828). Otto Pihl vanhempi opiskeli Turun katedraalikoulussa 1814–1824 ja aloitti sen jälkeen opintonsa turkulaisessa osakunnassa. Isä ennätti juuri kuolla, ennen kuin Otto vihittiin papiksi 1826, minkä jälkeen hän työskenteli ensin Euran kirkkoherran apulaisena. Äitinsä kuoltua Pihl toimi vuodesta 1829 Sauvon seurakunnan pitäjänapulaisena ja vihdoin kappalaisena 1840 lähtien. Seuraavana vuonna Pihlistä tuli varapastori. Vuonna 1838 hän oli avioitunut sauvolaisen Johanna Wilhelmina Lillbergin (1807–1862) kanssa. Sauvon kappalainen Otto Pihl menehtyi jo vuonna 1858. Frans Otto Mikael Pihlin vanhemmat olivat siten molemmat kuolleet, kun tämä valmistui ylioppilaaksi vuonna 1864.²⁸

Pastori Frans Otto Mikael Pihl, leskipastorskamme aviomies, sai kasteessa sekä isänsä että isoisänsä kaimanimet. Hänen kuolinilmoituksensa perusteella voi päätellä, että hänen kutsumanimensä oli kuitenkin ainakin aikuisiällä Otto Pihl samoin kuin hänen isällään oli ollut. Otto Pihl nuorempi syntyi Sauvossa 10. huhtikuuta 1841 perheensä ainoaksi pojaksi. Hän valmistui ylioppilaaksi Turussa ja hänet

vihittiin teologian opintojen valmistuttua papiksi 1867. (Kuva 1.) Pihl toimi ylimääräisenä pappina Pirttikylän seurakunnassa vuosina 1868–1870.²⁹ Karunan kappeliseurakunnan kappalaisena hän toimi vuodesta 1870 lähtien ja avioitui seuraavana vuonna *Carolina Elisabeth Sjöbergin* kanssa. Otto Pihlistä tuli vuonna 1879 varapastori, mutta hän kuoli lyhyen sairauden jälkeen varsin nuorena, vain 50-vuotiaana varsinaissuomalaisen Sauvon kappeliseurakunnassa Karunassa 8.3.1892. Kuolinsyynä oli ”influenta”.³⁰ Oman aikansa pelottava kulkutauti käynnisti suuren muutoksen Pihlin naisväen elämässä.

Leski Lina Pihl ilmoitti puolisonsa poismenosta tuohon aikaan Turussa ilmestyneessä *Åbo Tidning* -sanomalehdessä heti seuraavana lauantaina ja kutsui ystävät ja sukulaiset seuraavalla viikolla järjestettyihin pastorin hautajaisiin. Kappalaisen kuolemasta kerrottiin myös lauantain *Vasabladet*-lehdessä. Kuolinilmoitus julkaistiin lisäksi saman viikon perjantaina

Kuva 1. Karunan kappalainen Otto Pihl (1841–1892). Åbo Akademin kuvakokoelmat.



Åbo Underrättelser -lehdessä.³¹ Pappissäädylle oli jo 1890-luvulla tyypillistä julkaista vainajan kuolinilmoitus lehdessä, vaikka tapa yleistyi koko väestön parissa vasta 1900-luvun alkuvuosikymmeninä.³² Tavallisesti yhteisöllisesti tunnettujen henkilöiden kuolemantapauksista ilmoitettiin myös lehdissä³³ ja papiston edustajista laadittiin yleensä myös muistokirjoitus, jollaista Otto Pihlistä ei ilmeisesti ainakaan sanomalehtiin laadittu. Säätyläiseen kuolemankulttuuriin kuului modernisaatiokehityksestä huolimatta vuosisadan lopulla vainajan kunnioittaminen arvokkailla ja vainajan yhteisöllistä asemaa kuvastaneilla muistomenoilla³⁴, kuten Otto Pihlin kohdalla tapahtui.

Pihlin perheestä ainakin isä Otto sairasti alkuvuonna 1892 kulkutautia, joka oli kirkonkirjoissa nimetty influenssaksi. Tämä hyvin tarttuva, hengitysteitä kurittanut viruksen aiheuttama tauti tartutti huomattavan osan väestöstä, mutta saattoi johtaa pienen vähemmistön kohdalla hengenvaaralliseen keuhkokuumeeseen. Influenssavirukset ovat siirtyneet usein eläimistä ihmiseen ja äityneet joinakin vuosina pahemmaksi epidemiaksi ja jopa pandemiaksi, kuten vuosina 1889–1891, jolloin Venäjältä keväällä 1889 alkunsa saanut pandemia levisi kaikkiin maanosiin osoittautuen varsin tappavaksi. Se levisi useina aaltoina, ensin keskeisiä liikenneväyliä myöten, ja tappoi pelkästään Euroopassa ensimmäisessä aallossa 270 000–360 000 ihmistä. Suomessa sitä kutsuttiin alkuperänsä vuoksi yleisesti ”ryssänkuumeeksi”. Sairastuvuus oli suurta, kun keskimäärin kolmasosa tai puolet väestöstä sairastui ja tauti kulkeutui koko maahan, tyypillisesti ensin rautateiden varrella sijainneisiin kaupunkeihin ja niistä muihin kaupunkeihin ja pitäjiin. Osa sairastuneista kuoli influenssaan tai sen jälkitautina esiintyneeseen keuhkokuumeeseen.³⁵

1800-luvun lopulla Suomessakin havahduttiin hygienian eli ennaltaehkäisevän terveydenhoito-opin apuun esimerkiksi kulkutautien torjunnassa, ja siitä tuli vähintäänkin yhtä tärkeä lääketieteellinen tavoite kuin sairauksien parantaminen. Muihin Pohjoismaihin verrattuna korkeampaa kuolleisuutta pidettiin seurauksena heikommasta hygieniatasosta. Influenssa lisättiin juuri kyseisenä vuonna 1892 rokko- ja kuumetautien, lavantaudin ja aasialaisen koleran rinnalle sellaisten äkillisten tartuntatautitapausten listalle, joiden ilmaantumisesta tuli ilmoittaa lääkintöhallitukselle viikoittain.³⁶ Kappalainen tapasi työtehtävissään lukuisia seurakuntalaisia, joten hänellä oli suuri riski sairastua kulkutauteihin. Nähtävästi Otto Pihlille ei ollut vuosia jyllänneestä maailmanlaajuisesta pandemiasta huolimatta vielä kehittynyt immunitteettia sitä vastaan, mutta Karuna olikin pieni seurakunta, joten kyseessä saattoi olla vasta pandemian myöhempään aaltoihin liittynyt tartunta. Pastori Pihlin perukirjassa mainitaan vainajan omaisuuden arvosta ennen perinnönjakoa vähennetyt lääkärikulut, joita lienee syntynyt hänen elämänsä viimeisinä päivinä, kun tautia yritettiin epätoivoisesti hoitaa.³⁷

Murhaava influenssavirus muutti hetkessä kaiken rouva Pihlin elämän perusrakenteissa. Kappalaisen valitettava kuolemantapaus johdatti leskirouvan tyttärineen Helsinkiin. Karunan pappilan emännyydestä oli luovuttava viranhaltijan vaihtuessa. Lina Pihl jäi parinkymmenen avioliittovuoden jälkeen leskeksi suhteellisen nuorena, vain 41-vuotiaana. Kappalaisen ja rouva Pihlin ainoa lapsi, tytär Est(h)er Elisabet(h) Ottilia Pihl syntyi Karunassa 8.6.1872.³⁸ Hän toimi sittemmin Helsingissä ylisairaanhoitajattarena ja jäi perheettömäksi. Mahdollisesti hänen uravalintaansa vaikutti myös se, että isä oli menehtynyt keski-ikässä sairastumisen seurauksena kuolettavaan kulkutautiin. Vaikka leskeksi jääminen nuorella iällä ei ollut harvinaista 1800-luvun Suomessa ja perhemuodot olivat varsin monimuotoisia ja rakenteeltaan verkostomaisia, eri sukulaisuussuhteisiin nojanneita vuorovaikutussuhteita³⁹, niin yksilöiden ja perhesuhteiden näkökulmasta kyseessä oli henkilökohtainen tragedia. Etenkin perheenpään menehtyminen oli naisten näkökulmasta merkittävä menetys myös taloudellisessa ja sosiaalisessa mielessä ydinperheen hajotessa, koska Lina Pihlillä ei papin rouvana ollut omaa ammattia ja siten palkkatuloja, joiden varassa elää. Asuinpaikka ja lähiyhteisö vaihtuivat.

Kotitaloudessa tapahtuneet muutokset asettivat hänet väistämättä myös yhteisöllisesti vähemmän merkittävään asemaan kuin mitä kappalaisen rouvan velvollisuudet olivat⁴⁰ aiemmin merkinneet.

Sairaanhoitajan tehtävä oli niitä harvoja säätyläisnaiselle soveltuvia ammatteja, joissa tämä saattoi ansaita elantonsa vuosisadan vaihteessa ja ala, jolla töitä riitti vuosikymmenestä toiseen. Ester Pihl löysikin tästä kutsumuksesta elämäntehtävänsä. Voi pohtia, muuttivatko Pihlin perheen naiset isän kuoleman jälkeen Helsinkiin juuri siksi, että Ester voisi työskennellä pääkaupungin sairaaloissa ja elättää näin itsensä ja mahdollisesti avustaa myös äitiään, kun he asuivat (aluksi) samassa taloudessa.

Ester kuului Helsingissä, kuten hänen isänisänsä oli kuulunut Turussa ruotsalaiseen seurakuntaan, eli todennäköisesti perheen kotikieli oli ruotsi edelleen 1800-luvun lopulla. Leskipastorskan telefoninumero oli vuosisadan vaihteessa 30 93. Tähtitorninkadulta Ester Pihl ja hänen äitinsä muuttivat vuosisadan alussa useampaan uuteen osoitteeseen. Helsingissä asuinpaikat sijaitsivat 1900-luvun alussa lähellä Kirurgista sairaalaa ja Helsingin yleistä sairaalaa. Dosentti Arthur af Forselles rakennutti korva-, nenä- ja kurkkutautipotilaille vuonna 1900 valmistuneen yksityissairaalan, joka sijaitsi Siltavuorenkatu 14:ssä. Siellä Ester työskenteli ainakin vuodesta 1907 lähtien sairaanhoitajattarena ja sama osoite vakiintui tuolloin hänen asuinpaikakseen. Senaatti hyväksyi joulukuussa 1908 Ester Pihlin hakemuksen (ylennyksestä ylisairaanhoitajattaren tehtävään) Helsingin yleisen sairaalan uudelle korva-, nenä- ja kurkkutautien osastolle ja sairaanhoitajatar Pihl tuli alkuvuodesta 1909 valituksi ylihoitajattaren virkaan⁴¹. Vuonna 1915 Yleisen sairaalan ylihoitajattarena edelleen työskennellyt Ester Pihl sai venäläisen Pyhän Annan ritarikunnan kultaisen mitalin kiitoksena osoittamastaan ahkeruudesta⁴². Vuosina 1910–1918 Ester Pihl toimi ylisairaanhoitajattarena korva-, nenä- ja nielutautien osastolla. Ester muutti 1919 osoitteeseen Unioninkatu 38–40 (ainakin vuonna 1920 Yleisen sairaalan Korvasairaala toimi Unioninkatu 38:n tiloissa) ja vuonna 1936, eli mahdollisesti niihin aikoihin, kun Lina-äiti oli siirtynyt ajasta iäisyyteen (Lina Pihl kuoli Helsingissä 11.10.1936⁴³) osoitteeseen Vuorimiehenkatu 5, jossa asui aikoinaan myös kauppaneuvos Antti Ahlström⁴⁴. Ester Pihl kuoli vuonna 1959 Helsingissä.⁴⁵

Osoitetiedoista voi päätellä, että ainakin vuodesta 1907 lähtien Ester Pihl nähtävästi asui sairaalan yhteydessä henkilökunnalle tarkoitettussa työsuhdeasunnossa tai asuntolassa, tai ainakin hyvin lähellä työpaikkaansa. Yleisen sairaalan rakennusten sekä korva-, nenä- ja kurkkutautien osaston kulloinenkin sijainti⁴⁶ selittävät leskirouva Pihlin ja hänen tyttärensä asuinpaikkoja vuosisadan alussa sekä sitä, miksi perheen kirjakokoelmaa tarjottiin myyntiin nimenomaan Helsingin yliopiston ylioppilaskunnan omistamana antikvariaattina toimintansa aloittaneelle Minervalle.

Ajan patinoima Pihlien kotikirjasto

Otto Pihlin kuoltua Karunassa keväällä 1892 hänen omaisuudestaan laadittiin kesän aikana 17-sivuinen perukirja. Yleensä vanhemmat perukirjat sisältävät myös maininnan siitä, omistiko vainaja kirjallisuutta. Pastorin perukirjaan oli luetteloitu hyvin yksityiskohtaisesti kappalaispappilan irtaimistoa, astioita, huonekaluja ja muuta esineistöä, mutta valitettavasti kirjojen kohdalla perukirjan laatijat tyytyivät toteamaan ”erä kirjoja” (ett parti böcker).⁴⁷ Siten perheen kirjavarallisuudesta Otto Pihlin kuolinhetkellä ei ole olemassa tämän tarkempia tietoja.

Tämä ei kuitenkaan ollut mitenkään tavatonta. Mitä enemmän kirjoja omistettiin, sitä ylimalkaisemmin ne lueteltiin perukirjoissa. Esimerkiksi papiston perukirjoissa mainittiin jo 1700-luvulla vain kirjojen kokonaisarvo, ei nimekkeitä eriteltynä. Niiden yhteishinta arvioitiin rahallisesti ja vain kokonaissumma merkittiin näkyviin perukirjoihin. 1700-luvulla kirjat yleensä vielä luettelointiin

tarkemmin perukirjoihin, mutta 1800-luvulla siirryttiin pääsääntöisesti merkitsemään näkyviin vain kirjojen rahallisen arvon kokonaissumma.⁴⁸ Kirjoja ei merkitty perukirjaan välttämättä myöskään siksi, että ne saatettiin luovuttaa jo ennen kuolemaa nuoremmille perheenjäsenille. On huomioitava myös, että vaikka vainaja olisikin vielä omistanut kuolinhetkellään kirjansa, mikään ei varmuudella kerro siitä, että hän olisi lukenut kyseisiä kirjoja, mutta hän on kuitenkin halunnut säilyttää kirjat. Mitä vähemmän kirjoja omistettiin, sitä varmemmin näitä kyseisiä nimekkeitä myös luettiin. Perukirjan vaisu maininta kirjojen määrästä ei oikeastaan täsmää siihen tietoon, mitä Minervan myyntiluettelo kertoo kirjaston nimekemäärästä ja teosten aihepiirien variaatiosta. Olisiko osa rouva Pihlin myymistä kirjoista sittenkin voinut kuulua henkilökohtaisesti Lina Pihlille ennemminkin kuin hänen puolisolleen?

Pihlin perheen kirjakokoelmasta Minerva-antikvariaatille (tai antikvariaatin toimesta) laadittu luettelo sisältää vain kirjojen nimet ja julkaisuvuodet sekä tiedot niiden kirjoittajista, mutta laatimani kirjatietokanta täydennettyine bibliografisine tietoineen paljastaa lisätietoa siitä, millaisista kirjoista perheen kokoelmassa oli kyse.⁴⁹ Kirjallisuusluettelo käsitti kaksi erillistä ja erilaisella käsiälällä kirjoitettua osaa, joista toinen sisälsi vanhempaa kirjallisuutta ja toinen selvästi nuorempaa. Kummassakin luettelon osassa korostuu teologinen kirjallisuus. Mistään ei voi tarkkaan ottaen tietää, että myös vanhempi luettelon osa kuului rouvan kokoelmaan, koska sen otsikkona on vain ”Luettelo vanhoista kirjoista”, mutta Minervan arkistoaineistossa nämä kaksi luetteloa on sijoitettu rouva Pihlille osoitetun kirjakuoren yhteyteen. Luettelon ensimmäinen osa on kuitenkin sellaisilla taitoksilla, että se olisi voinut erittäin todennäköisesti olla taiteltuna rouva Pihlille osoitettuun kirjakuoreen ja jälkimmäiseen osaan on kirjoitettu rouvan nimi. Siten on tulkittava, että kumpikin luettelon osa varsin suurella todennäköisyydellä kuvaa Pihlin perheen kirjakokoelmaa. Lisäksi kokoelmaan kuului luettelon vanhemman osan mukaan kirjoja, joita ei mainita luettelossa nimekkeittäin. Sen loppuun on nimittäin kirjoitettu: ”Sitten vielä löytyy noin 50 kpl [kirjoja] painettuna 1850–1870 ajalla.”⁵⁰

49

Yhteensä Minervan luettelossa oli 235 nimekettä, ja kun niihin lisätään nämä noin 50 kirjaa, joita ei ole tarkemmin yksilöity, niin Minervalle myytäväksi tarjottu Pihlien kirjasto tai sen osa käsitti yhteensä noin 285 kirjaa, joista osa – kuten vuosikirjat – oli julkaistu useammassa vihossa. Merkittävä osa niteistä oli painettu Ruotsissa. Yli 75 prosenttia kirjoista oli ruotsinkielisiä, hieman reilut 15 prosenttia suomenkielisiä ja alle 5 prosenttia latinankielisiä samoin kuin saksankielisiä. Lisäksi joukossa oli muutamia sanakirjoja tai kielioppikirjoja venäjäksi, hepreaksi ja kreikaksi. Jälkimmäisten käyttö kytkeytyi todennäköisesti isän ja isoisän teologian opintoihin ja papiston virkatehtävien hoitamiseen.⁵¹

Suomenkieliset kokoelman kirjat oli julkaistu ajallisesti lavealla ajanjaksolla 1830-luvun lopulta 1890-luvun alkuun. Vanhimmat kokoelman kirjat oli julkaistu 1710- ja 1720-luvulla, ja 1700-luvun kirjallisuutta sisältyi kokoelmaan miltei parikymmentä teosta. Yli 40 prosenttia oli peräisin 1800-luvun alkupuoliskolta ja vajaa 50 prosenttia oli vuosisadan loppupuolella julkaistua kirjallisuutta. Melkein 90 prosenttia kokoelman kirjoista oli julkaistu ennen vuotta 1880 eli oli myyntihetkellä jo vähintään 20 vuotta vanhaa. Enemmistö kirjoista oli tietokirjoja ja teologista kirjallisuutta, mutta vaikka kyse oli pappismiesten kirjakokoelmasta, se ei sisältänyt pelkästään vakavaa hartauskirjallisuutta. Tätä kuvastaa se, että kirjojen joukossa oli esimerkiksi tunnetun ruotsalaisvarkaan Lars Larsson Molinin (1785–1845) omaelämäkerralliset muistelmat *Lasse-Majas besynnerliga öden. Av bonom själv berättade* (1833).⁵²

Kirjastokokoelma koostui mahdollisesti pelkästään Otto Pihl nuoremman (s. 1841) tai tämän puolison ja tyttären kirjoista, jolloin heidän olisi täytynyt hankkia runsaasti antikvaarista kirjallisuutta käytettynä. Uskottavampaa kuitenkin on, että kokoelmaan kuului myös aiempien sukupolvien kirja-aarteita, olihan myös Otto Pihl vanhempi teologi. Hänkin oli kuitenkin syntynyt vasta 1804, eli kokoelman juuret ulottuivat miltei sata vuotta pidemmälle. Pihlien kokoelma sisälsi myös kaksi kappaletta ruotsalaisen Anna-Maria Rückerschöldin kotitalousoppaita, *En liten hushålls-bok* (Tukholma

1785) ja *Den nya och fullständiga kok-boken* (Tukholma 1801). Rückerschöld huolestui ensimmäisten joukossa 1700-luvun Ruotsissa siitä, ettei säätyläistyöille ollut olemassa kotitalouskouluja, ja puhui koko ikänsä naisten koulutuksen puolesta.⁵³ Nämä kirjat tuskin olivat Lina Pihlin henkilökohtaisesti hankkimia, mutta ne saattoivat olla joko hänen anoppinsa, puolisonsa isoäidin tai Lina Pihlin omien esivanhempien aikoinaan hankkimia kirjoja, jotka olivat sitten kulkeutuneet Pihlien kotitalouteen. 1900-luvun alussa oli kuitenkin jo tullut aika luopua näin iäkkäistä kotitalousoppaista.

Karunan kappalainen Frans Otto Pihl toimi kunnallisissa luottamustehtävissä 1870-luvun alussa ja oli mukana perustamassa Karunan kappeliseurakunnan suomalais-ruotsalaista kirjastoa vuonna 1864.⁵⁴ Nähtävästi Otto Pihl oli kiinnostunut kirjallisuuden merkityksestä osana kansansivistystyötä ja sujuvan luku- ja kirjoitustaidon hankkimisessa jo virkansa puolesta, mutta mittavan kotikirjaston omistaminen kielii myös siitä, että hän henkilökohtaisestikin piti lukemisesta. Todennäköisesti jo hänen vanhempansa olivat olleet kirjanystäviä, koska Pihlin kotikirjaston antikvariaatille päätynyt osa sisälsi varsin paljon heidän sukupolvensa aikaista kirjallisuutta Otto Pihl nuoremmalle julkaisuvuosien perusteella kuuluneen teologisen kirjallisuuden ohella.

Rouva Pihlin juuret kulturellissa kauppiassuvussa

Mutta mistä sitten todella tiedämme, että kaikki Karunan kappalaispappilan kirjahyllyissä säilytetyt vanhemmat kirjat, jotka nähtävästi sittemmin kulkeutuivat leskipastorskan muuttokuormassa Helsinkiin, olivat todella Pihlin suvun hankkimia kirjallisuutta? Teologinen kirjallisuus varmasti pitkälti olikin, mutta olisiko osa voinut olla peräisin myös Lina Pihlin perheeltä? Rouva Pihl kuului tunnettuun pohjalaiseen liikemiessukuun. Helsingin henkikirjojen tiedoista poiketen Carolina Elisabeth Sjöberg syntyi Pörtomissa eli Pirttikylässä heinäkuussa 1850⁵⁵. Pohjanmaalla sijainnut Pirttikylä on entinen Suomen kunta, joka liitettiin 1970-luvulla osin Närpiöön ja osin Maalahteen. Paikkakunnalla sijaitsi Ahlholman ”kartano”, jonka rakennutti 1850-luvulla Bergan lasiruukin perillinen, Olof Sjöberg nuorempi, Lina Pihlin isä.⁵⁶

Bergan ruukki oli viimeinen Suomessa Ruotsin vallan aikana toimintansa aloittanut lasiruukki. Sen perustajan, Ruotsissa 1755 syntyneen Olof Sjöberg vanhemman (Lina-rouvan isoisä) on aiemmassa kirjallisuudessa ja suvun piirissä spekuloitu olleen ehkä sekaantunut kuningas Kustaa III:n salamurhaan, mikä olisi pakottanut hänet siirtymään Suomeen. Todennäköisesti hän ei esiintynyt omalla nimellään, näin uskottiin. Salamyhkäisyyttä lisäsi jäsenyys vapaamuurareissa. Hän oli käynyt Tukholmassa saksalaista koulua, työskennellyt ruotsalaisissa ja suomalaisissa lasiruukeissa⁵⁷ ja vierailut välillä Saksanmaallakin. Olof Sjöberg sai vuosisadan lopulla oikeuden hankkia privilegion, jolloin hän osti tarkoitusta varten Ahlholmin kruununtilan Maalahden pitäjältä ja rakensi lasihytin, jonka toiminta käynnistyi 1797. Bergan ruukki valmisti tuotteita lähinnä kotimaan markkinoille, ja erityisen kysytyjä ne olivat Pohjanmaalla. Suomen sodan vuonna 1809 Bergan lasiruukki kohtasi vastoinkäymisiä, kun venäläisten toiminnan seurauksena lasihyttirakennus paloi joko vahingossa tai tahallisesti sytytettyinä. Seuraavana vuonna tulipalo tuhosi asuinrakennukset, ulkorakennukset ja perheen irtaimiston.⁵⁸ Kirjojen kohtalosta ei ole tarkempia tietoja.

1814 Bergan lasitehtaan toiminta käynnistyi jälleen. Vastuu liiketoiminnasta jäi kuitenkin pitkälti Sjöbergin vaimon Johannan (1774–1856) harteille. Tämä oli Ruotsista Pohjanmaalle muuttaneen kirkkomaalari Johan Almin tytär ja toimi ennen avioitumistaan Sjöbergin kanssa Bergan ruukin taloudenhoitajana. Puolisoaan parikymmentä vuotta vanhempi Olof Sjöberg kuoli vuonna 1823 ja Johanna jäi leskeksi. Hän sai pian liiketoimien hoitoon avukseen vanhimman poikansa Olofin (s. 1805),

Lina Pihlin isän, josta tuli jo 1830-luvun jälkipuoliskolla lasitehtaan todellinen johtaja. Olof Sjöberg nuoremman aikana lasitehtaasta kehittyi aiempaa kannattavampi liikeyritys. Äitinsä kuoltua Olof Sjöberg hankki vuonna 1858 omistukseensa myös muiden perillisten osuudet tehtaasta ja hänestä tuli koko Bergan omistaja.⁵⁹

Olof Sjöberg nuoremman elämä päättyi kuitenkin jo vuonna 1861, ja lasitehdas jäi jälleen leskirouvan hoitoon. Sjöbergin puoliso Margaretha Christina Bäck (1813–1896), eli Lina Pihlin äiti, sai tehtaan johtaakseen. Olof Sjöberg oli avioitunut Uudestakaarlepyystä kotoisin olleen Margarethan kanssa vuonna 1840. Häissä oli vieraana niitä myöhemmin päiväkirjassaan kuvannut Zacharias Topelius, jonka tuleva vaimo oli sukua morsiamelle. 1870-luvulla Bergan ikkunalasin kysyntä kuitenkin väheni ja hinta laski muun muassa siksi, että tehdas oli perinteisesti tuottanut vihreää lasia, mutta kirkkaan lasin menekki oli noista ajoista lähtien suurempaa. Tehtaan toiminnan uudistaminen olisi edellyttänyt sellaisia voimavaroja, joita tuolloin 70-vuotiaalla leskirouvalla ei enää ollut. Hänen aikuisikään eläneistä lapsistaan ainoa poika Olof Alfred (s. 1847), Lina Pihlin veli, oli puolestaan kiinnostuneempi Bergan maanviljelyksestä ja Vesikosken tehdasyhtymän toiminnasta sen osaomistajana. Bergan lasitehtaan toiminta päättyikin hänen aikanaan vuosisadan lopulla.⁶⁰ Mainittakoon myös, että Olof Sjöberg nuoremman sisarentytär, eli Linan serkku Eva Holmström (1848–1920), avioitui vuonna 1871 kauppaneuvos ja teollisuudenharjoittaja Antti Ahlströmin kanssa ja johti sittemmin Ahlströmien perheyrittäjien toimintaa usean vuoden ajan jäätyään leskeksi miehensä kuoleman jälkeen.⁶¹

Lina Pihlin esiäidit olivat joutuneet leskinä ottamaan vastuuta perheyrittäjien johtamisesta ja taloudellisista ratkaisuista miestensä kuoltua. Porvarisperheissä oli tavallista, että leskirouvat osallistuivat aktiivisesti perheen liiketoimintojen jatkamiseen, mikäli olosuhteet muuten olivat suotuisat yritystoiminnan näkökulmasta ja palveluilla tai tuotteilla edelleen kysyntää, sekä huolehtivat siitä, että seuraava sukupolvi kasvatettiin jatkamaan yrityksen toimintaa.⁶² Siten lähisuvussa oli eräänlaista hiljaista perimätietoa ja useamman sukupolven aikaisia malleja ja käytäntöjä siitä, että leskinaiset saattoivat tarvittaessa toimia perheenpäänä ja tehdä itsenäisesti kotitaloutta koskeneita päätöksiä toimeentulon varmistamiseksi. Heillä oli tässä mielessä tavallista enemmän valtaa verrattuna sellaisiin oman aikansa aviovaimoihin, joiden puoliset olivat vielä elossa. Kuolema oli tuttu vieras myös Pihlien suvussa, ja myös Otto Pihlin äiti oli jäänyt nuorena leskeksi. Pastori Pihlin molempien vanhempien varhainen menehtyminen vaikutti sekin siihen, että kodin kirjahyllyyn kerrostui näiden aiempien sukupolvien kirjaperintöä, jolla oli mahdollisesti arvoa tunnesyistä, eikä hän ehkä siksi luopunut vanhempiensa kirjoista, vaan halusi säilyttää ne.

Joka tapauksessa Lina Pihlin sukutausta ja nuoruus Bergan ruukilla olivat omiaan mahdollistamaan myös kirjojen hankkimisen ja vapaa-ajan lukuharrastuksen, vaikkakaan aiemmassa tutkimuskirjallisuudessa ei juuri ole mainintoja Sjöbergin suvun mahdollisista tuonaikaisista kirjakokoelmista. Myöskään niiden kulkeutumista Linan mukana Karunan pappilaan ei ole siten mahdollista todentaa.

Kauppaa kuolleen miehen kirjoilla: miksi rouva Pihl luopui kirjastostaan?

Kirjan käydessä tarpeettomaksi entiselle omistajalleen se oli edelleen 1800-luvun lopussa niin arvokas esine, että se päättyi usein vähintään antikvariaattiin tai muuten huutokaupatuksi tai myydyksi eteenpäin. Erityisesti yllättävä kuolemantapaus osoitti, ketkä perheessä todella tarvitsivat mahdollisesti pitkään,

useita sukupolvia perheenjäseneltä toiselle kiertäneitä kirjoja ja missä vaiheessa niiden oli aika saada kokonaan uusi koti.

Millainen merkitys kotikirjastolla oli eri sukupuolille ja miten heidän suhtautumisensa lukemisharrastukseen erosivat toisistaan? Otto Pihlille etenkin teologinen ammattikirjallisuus oli olennainen osa viranhoitoa. Vaimo ei ymmärrettävästi samalla tavalla tarvinnut teologista kirjallisuutta. Pihlien kotikirjastoon sisältyi kuitenkin jonkin verran muutakin tietokirjallisuutta, kuten kodinhoidollisia oppaita sekä kaunokirjallisuutta. Näistä kaikista Lina Pihl päätti kuitenkin vuosisadan vaihteessa hankkiutua eroon. Mikäli leski luopui kokoelmasta taloudellisesta pakosta tai tilanpuutteen vuoksi, hän joutui asettamaan aineelliset realiteetit hengenravinnon edelle.

Suuri osa antikvariaatin myyntiluetteloihin päätyneestä kirjallisuudesta oli ruotsinkielistä ja tietokirjallisuutta. Esimerkiksi suomenkielistä kaunokirjallisuutta joukossa ei juurikaan ollut. Emme tiedä, säilyttikö Lina Pihl itselleen merkittävimmän osan kokoelmasta (jonka täydellinen sisältö ei käytössä olevien lähteiden perusteella käy ilmi) vai luopuiko hän kaikesta kirjallisuudesta. Minervan tarkastelemien kirjojen ikä kuvastaisi sitä, että pastorska luopui ainakin kodin vanhimmasta kirjallisesta perinnöstä. Uudempaa kokoelmaa saattoi jäädä hänen tai hänen tyttärensä käyttöön.

Kirjallisuuden lukeminen oli yhä 1800-luvun lopulla ja oli etenkin 1800-luvun alkupuolella Pihlin perheen kirjakokoelman kartuttamisen aikoina ollut odotuksenmukaisesti hyvin sukupuolittunutta. Pihlin perheen kokoelman antikvariaattiin päätyneet osa oli leimallisesti pappismiehen lukemistoa eli viranhoitoon liittyvää kirjallisuutta. Uudemmatkin teologiset teokset olivat kiinnostavia ja keskustelua herättäviä lähinnä papiston keskuudessa. Valistuksen ajalta lähtien nähtiin lukemisen olevan tarpeellista sekä miehille että naisille, mutta sillä oli erilainen merkitys heidän elämässään. Miesten tapauksessa lukemisen katsottiin kehittävänsä heidän älyään, naisten kohdalla lukemisen taas katsottiin kohdistuvan heidän fyysiseen olemukseensa ja yleensä sen pelättiin vaikuttavan siihen haitallisesti rasituksena esimerkiksi silmien terveydelle tai heikentävän muuten heidän kaunista ulkomuotoaan. Lisäksi tuli tietysti huolehtia siitä, ettei luettava teksti ollut moraalisesti arveluttavaa naisille.⁶³ Naisille pidettiin 1800-luvun alkupuolella sopivampana tietokirjallisuutena kotitalouden hoitoon opastaneita teoksia. Lisäksi oli soveliasta lukea (puhdasoppisia) uskonnollisia teoksia ja sittemmin myös kaunokirjallisuutta, kuten romaaneja (vaikka niitäkin ensin paheksuttiin ja pidettiin vaarallisina vielä 1800-luvun alkupuolella).⁶⁴

Vaikka käsitys lukemisen soveliaisuudesta naisille muuttui vuosisadan loppua kohti ja naisetkin saattoivat vähitellen suuntautua jatko-opintoihin⁶⁵, ei Pihlin perheen naisilla ollut ennen Esteriä varsinaisesti omaa virkauraa, vaan he jakoivat perheenpään ammattiaseman, niin Lina Pihl kuin tämän anoppi, jotka olivat papinrouvia, ja Bergan ruukin Christine-rouva, eli Linan äiti, oli ottanut leskenä koko liikeyrityksen hoitaakseen. Tässä puolison työtä tukeneessa asemassaan kenenkään heistä ei kuitenkaan oletettu lukevan alan ammattikirjallisuutta, vaan tukevan puolisoaan lähinnä kotitalouden hoitamiseen liittyneiden taitojen kautta.

Lina Pihl tuli Karunan kappalaispappilaan porvarissuvusta, lasiruukilta, jossa oli jo vuosikymmenten ajan tehty kauppaa oman tehtaan tuotteilla. Siten hänellä oli varmasti myös taloudellista ymmärrystä siitä, mikä vanhan kotikirjaston arvo oli nurkissa pölytytyssä tai myytyinä eteenpäin kirjoja todella käyttöönsä tarvitseville. Myyntiin päätyi etenkin tietokirjallisuutta. Toisaalta rouva Pihl ei myynyt Minervan luettelotietojen mukaan esimerkiksi 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa ilmestynyttä (suomenkielistä) kaunokirjallisuutta, vaikka sellaista olisi Pihlien kotikirjaston kokoelmaan kuulunutkin (tästä lähteet eivät kerro tarkemmin). (Kuva 2.)

Kuva 2. Lina Pihl 1890-luvulla. Åbo Akademin kuvakokoelmat.

Pihlin perheen kokoelmaan kuului kuitenkin vanhempaa kauno- ja tietokirjallisuutta, joka ei liittynyt papintyöhön. Tämä osoittaa, että ainakin vanhemmat sukupolvet, kuten Otto Pihl vanhempi, olivat kiinnostuneita lukemisesta, koska useat kirjoista sopisivat hänen nuoruudessaan hankkimikseen. Koska Lina Pihlin isä oli ikänsä puolesta Otto Pihl vanhemman ikätoveri, olisi teoriassa mahdollista, että tämä vanhempi kirjallisuus olisi hänen nuoruudenlukemistoaan, vaikka asiaa tarkemmin tuntematta voisi kuvitella, että nuori teologi olisi ollut enemmän lukumiehiä kuin pohjanmaalainen lasitehtailija. Mutta käytössä olevien lähteiden perusteella tätä ei voi tietenkään täysin varmasti todentaa.

Pihlin perheen tarina – pappisuvun ja teollisuussuvun yhdistyminen avioliiton kautta – osoittaa, miten sääty ja toimiala vaikuttivat perheen kirjahyllyjen sisältöön. Tarkasteleman ajanjakso 1800-luvun viime vuosikymmenistä 1900-luvun alkuun oli jo aikaa, jolloin perinteisen

sääty-yhteiskunnan rakenteet olivat murentuneet ja uudentyyppinen kansalaisyhteiskunta oli syntymässä. Silti pappisperheen elämässä suhde säädyn perinteisesti keskeiseen omaisuuteen ja ”työvälineeseen”, painettuun kirjallisuuteen, oli vielä odotuksenmukaisesti tuossa vaiheessa sitä arvostava ja vaaliva.

Myös kirjojen sukupolvittaiseen perimiseen liittyi vahvasti sukupuoli. Pastori Pihlillä ja hänen rouvallaan ei ollut miespuolista jälkeläistä, joka olisi jatkanut suvun perinteitä suuntautumalla pappisuralle. Ainoa tytär opiskeli sairaanhoitajattareksi, joten hänkään ei työssään tarvinnut kirjakokoelman teologista pääosaa eikä myöskään halunnut tai voinut säilyttää muistona näitä kokoelman vanhimpia kirjoja, jotka selvästi edustivat miehistä toimintakenttää. Ester Pihl osoittautui kyllä moderniksi naiseksi, joka hankki oman ammatin ja sitä kautta elätti itsensä, mikä oli myös taloudellinen pakko. Ammatinvalinta heijasti kuitenkin aikansa sukupuolittuneita käsityksiä siitä, mikä toimiala oli sopiva naiselle. Opiskelu yliopistossa ei ollut hänen valintansa, eikä Ester voinut jatkaa suvun perinteitä pappisuran osalta sukupuolensa vuoksi. Toisaalta hänellä ei nähtävästi ollut sellaisia pääomia, että hän olisi voinut heittäytyä opiskelemaan jotakin muuta tieteenalaa vuosien ajaksi tai ryhtyä yrittäjäksi, mikä sekin oli vielä harvinaista naisille tuossa vaiheessa. Hän valitsi käytännönläheisen mutta kunniallisen sairaanhoitajattaren tehtävän.



Kappalaisen äkillinen kuolema kulkutaudin seurauksena suisti perheen aiemman elämän raiteiltaan eikä Karunan-vuosiin ollut enää paluuta. Kaikista päätellen Pihlin perheen kirjasto muutti 1890-luvulla perheen naisten mukana kokonaisuudessaan Karunasta Helsinkiin, koska se asetettiin myyntiin vasta siellä. Tuolloin oli kulunut jo useampia vuosia kappalaisen poismenosta, mikä osaltaan helpotti luopumista. Toisaalta puolison kuoltua leski oli nyt täysivaltaisempi päättämään kotitalouden menoista ja esineistöstä ja tekemään suurempiakin taloudellisia päätöksiä. Lina Pihl teki tässä tilanteessa rationaalisen ratkaisun ja luopui menneiden vuosikymmenten painolastista kirjaimellisesti, kun kevensi kirjahyllyjään ja siten muuttokuormaansa asuinpaikkojen vaihtuessa. Naisuus ja leskeys näyttäytyy siksi uudistavana voimana – ei vain perheen kirjakaappien, vaan koko kotitalouden materiaalien rakenteiden osalta.

Kuolema oli yllättävä, perhesuhteiden ja perheen talouden näkökulmasta ankara tapahtuma, mutta sen vuoksi perheen naisista tuli aiempaa itsenäisempiä toimijoita. Lina Pihl ei ollut enää vain viranhaltijan säätyä ja asemaa edustanut puoliso, joka jakoi miehensä tehtävän omien vastuidensa myötä, vaan itsenäinen toimija. Leskirouvalle tilanne ei ollut täysin vieras, vaan hän noudatti tyttäriin vuosikymmenten mittaista sukuperintöä ja esiäitien esimerkkiä, joka viitoitti mahdollisia selviytymisstrategioita henkilökohtaisen menetyksen kohdattua perheen naisia.

Leskipastorska, Rouva Lina Pihl, Tähtitorninkatu 22, Helsinki (kirje vuoteen 1900):

Monet kiitokset yhteisestä matkastamme, on ollut ilo tutustua teihin ja kirjakokoelmaanne! Nyt on helpompi ymmärtää, miksi halusitte päästä kirjoista eroon. Oliban kotikirjastonne niteiden joukossa paljon suhteellisen vanhaa (kaiketi alun perin sukulaisiltanne perittyä) kirjallisuutta. Kenties anoppinne kirjoja myös? Tai esiäitienne peruja? Appenne Otto Pihl vanhemman kirjoja melko varmasti. Toisaalta aivan liian paljon tilaa vievää edesmenneen puolisonne pastori Pihlin kirjallisuutta, jolla ei todennäköisesti ollut teille tai ainoalle tyttärelle mitään käyttöä. Ehkä kuitenkin piditte pienen osan kirjoista muistona hänestä, ennen kuin Minerva-antikvariaatti otti kaupatakseen kirjakokoelman, koska kirjat olivat selvästi tärkeitä puolisolenne. Tuskin saatoitte vielä siinä vaiheessa aavistaa, että tulisitte elämään leskenä miltei 45 vuotta hänen kuolemansa jälkeen. Toivottavasti ainakin osa perheenne kirjoista saatiin myytyä toivomallanne tavalla. Olisi kiinnostavaa palata joskus aiheeseen, mikäli lisää johtolankoja kirjakokoelmanne kohtaloon lüttyen löytyisi. Siihen saakka, jääkää hyvästi!

- ¹ Ks. esim. Ulla Ijäs, ”Kirjat liikkeellä 1800-luvun alun Itä-Suomessa,” *Ennen ja nyt* 1 (2022), 14.
- ² Kiitän lämpimästi Kalevi Kuitusen säätiötä sen myöntämästä rahoituksesta tämän artikkelin kirjoittamista varten.
- ³ Eila Linnanmäki, ”Historian influenssaepidemiät,” *Duodecim* 122 (2006), 2023–2031; Matti Vuento, *Virukset: näkymättömät viholliset* (Helsinki: Gaudeamus, 2020[2016]), 101.
- ⁴ Heikki S. Vuorinen, *Tauti(n)en historia* (Tampere: Vastapaino, 2002), 140.
- ⁵ Vuorinen, *Tauti(n)en historia*, 137.
- ⁶ Carlo Ginzburg, *Clues, Myths, and the Historical Method* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1992[1989]), 102–106.
- ⁷ Esim. Anna Kortelainen, *Virginie! Albert Edelfeltin rakastajattaren tarina* (Helsinki: Tammi, 2002).
- ⁸ Analysoin kuitenkin kokoelman sisältöä yksityiskohtaisemmin toisaalla, minkä vuoksi olen rajannut nimekekohtaisen tarkastelun tämän artikkelin ulkopuolelle.
- ⁹ Esim. Robert Darnton, ”What is the history of books?,” *Daedalus* 111, 3 (1982), 65–83; Ginzburg, *Juusto ja madot. 1500-luvun myllärin maailmankuva* (Helsinki: Gaudeamus, 2007[1976]); Harvey J. Graff, et al. (toim.) *Understanding Literacy in its Historical Contexts: Socio-Cultural History and the Legacy of Egil Johansson* (Lund: Nordic Academic Press, 2009); Tuija Laine, *Yleisen kirkkohistorian lähteet ja tutkimus* (Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura, 2011), 340–350; Daniel Lindmark, ”Literacy, Text, Practice, and Culture: Major Trends in the Umeå History of Education Research Group, 1972–2002,” *Interchange* 34, 2–3 (2003), 153–178.
- ¹⁰ Joan W. Scott, ”Gender: A Useful Category of Historical Analysis,” *The American Historical Review* 91, 5 (Dec., 1986), 1053–1075, 1067. Doi: <https://doi.org/10.2307/1864376>.
- ¹¹ Markku Heikkilä, ”Protestanttinen pappilakulttuuri Suomessa,” teoksessa *Suomalaiset pappilat: kulttuuri-, talous- ja rakennushistoriaa*, toim. Marja Terttu Knapas, Markku Heikkilä & Timo Ävist (Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2009), 26, 30, 36.
- ¹² Jenni Toivanen, *Lesken elämää. Leskeys naisen elämän osana ja sosiokulttuurisena ilmiönä 1700-luvun lopun sisäsuomalaisella maaseudulla* (Lisensiaatintutkimus, Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitos, 2005), 144; Solveig Widén, *Änkeomsorg i ständssambället. Försörjnings- och understödsformer för prästänkor i Åbo stift 1723–1807* (Åbo: Åbo Akademis förlag, 1988).
- ¹³ Tuija Laine, ”The Clergyman as a Book Owner and Distributor in the Provinces of Uusimaa and Häme During the 1700s,” in: *The Emergence of Finnish Book and Reading Culture in the 1700s*, eds. Cecilia af Forcelles & Tuija Laine (Helsinki: FLS, 2011), 43. Pappilaan hankitun kirjallisuuden tuli myös täyttää tietyt laatukriteerit, ks. Katja Weiland-Särmälä, *Pappisperheen aineeton perintö* (Helsinki: Helsingin yliopisto, 2022), 31.
- ¹⁴ Sofia Kotilainen, ”Minervan miehet: tieteellisen antikvariaatin kirjanvälitystoimintaa akateemisissa verkostoissa,” *J@rgonia* 18, 35 (2020), 28–51, <http://urn.fi/URN:NBN:fi:juu-202006234343>.
- ¹⁵ Jyväskylän yliopisto, Minerva-osakeyhtiön arkisto, Rouva Pihlin kirjaluetelo.
- ¹⁶ Jyväskylän yliopisto, Minerva-osakeyhtiön arkisto, Rouva Pihlin kirjaluetelo.
- ¹⁷ Ks. Pihlin perheen kirjatietokannan laatimiseen käytetyt kirja- ja kirjastoluettelot (jäljempänä tekstissä Pihlin perheen kirjakokoelma): Kansalliskirjaston hakupalvelut (mm. Fennica): <https://kansalliskirjasto.finna.fi/>; LIBRIS. Ruotsin kansalliskirjaston ylläpitämä kansallinen kirjastotietokanta. <http://libris.kb.se/>; Carl Ferdinand Lindström, *Svensk bokhandelskatalog utgifven år 1845* (Stockholm: P. A. Norstedt & Söners Förlag, 1846–1848); Melinda. Suomen kirjastojen kansallinen metatietovaranto (kansallisbibliografia), <https://melinda.kansalliskirjasto.fi>.
- ¹⁸ Esim. Tuija Laine, *Kirjahistorian perusteet ja tutkimus* (Helsinki: Kansalliskirjasto ja Suomen kirjahistoriallinen seura, 2018).
- ¹⁹ Esim. Vivienne Dunstan, ”Book Ownership in Late Eighteenth-Century Scotland: A Local Case Study of Dumfriesshire Inventories,” *The Scottish Historical Review*, Volume XCI, 2: No. 232 (2012), 265–286; Ijäs, ”Kirjat liikkeellä”; Alicia C. Montoya & Rindert Jagersma, ”Marketing Maria Sibylla Merian, 1720–1800: Book Auctions, Gender, and Reading Culture in the Dutch Republic,” *Book History* 21 (2018), 56–88; Ilkka Mäkinen (toim.), *Tampereen kirjatoukka. Maanmittari Gustaf Adolph Tuderuksen (1766-1817) kirjasto* (Tampere: Tampereen yliopisto, 2005); Jessica Parland-von Essen, ”Book Ownership as a Subject of Cultural-historical Research. Helsinki and their Books in the 1700s,” in: *The Emergence of Finnish Book and Reading Culture in the 1700s*, toim. Cecilia af Forcelles & Tuija Laine (Helsinki: FLS, 2011), 14–30.
- ²⁰ Esim. Jyrki Hakapää, ”Tiedon ja kulttuurin tarpeet. Gustaf Alfred af Hällströmin kirjahankinnat 1845–1861,” teoksessa *Leivoksia, kaupunkilaisia ja sivistysaatteita: kävelyretkiä Euroopan historiaan*, toim. Sari Aalto et al. (Helsinki: Kirjapaja, 2017), 30–48.
- ²¹ Esim. Ginzburg, *Juusto ja madot*; Matti Peltonen, *Mikrohistoriasta* (Helsinki: Gaudeamus, 1999).
- ²² Muiden muassa Maarit Leskelä-Kärki, ”Samastumisia ja etäännyksiä. Elämäkerta historiantutkimuksen kysymyksenä,” teoksessa *Tulkinnan polkuja. Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä*, toim. Asko Nivala & Rami Mähkä. 2. painos (Turku: Turun yliopisto, 2013), 25–48.
- ²³ Esim. Darnton, ”What is”; Laine, *Kirjahistorian*; Lindmark, ”Literacy”.
- ²⁴ Vastaavasta menetelmästä kombinaatiosta lukutaidon ja kirjahistorian joukkoelämäkerrallisessa tutkimuksessa ks. myös Sofia Kotilainen, *Literacy Skills as Local Intangible Capital: The History of a Rural Lending Library c. 1860–1920* (Helsinki: SKS, 2016), 41–42, 51, <https://oa.finlit.fi/site/books/10.21435/sfh.21/>.
- ²⁵ Leskelä-Kärki, ”Samastumisia”, 28.
- ²⁶ Leskelä-Kärki, ”Samastumisia”, 29; Peltonen, *Mikrohistoriasta*, 25–27.
- ²⁷ Kansallisarkisto (KA), Uudenmaan läänin henkikirjat, Helsingin kaupungin henkikirjat 1900, 6.–10. kaupunginosa, 2044.

- ²⁸ Berndt Godenhielm, ”Den västfinska släkten Pihl intill senare delen av 1700-talet,” *Uppsatser V* (Helsingfors: Helsingfors Släktforskar, 1983), 64; Yrjö Kotivuori, ”Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Otto Pihl,” <https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/henkilo.php?id=13949> (2005). Luettu 23.2.2020; Hannu Kujanen, *Sauvon historia II. Autonomian aika 1809–1917. Isenäisyyden aika 1917–1995* ([Sauvo]: [Sauvon kunta], 1996), 83–84.
- ²⁹ Otto Pihl hoiti mm. vihkitoituksia Pirttikylän seurakunnassa vuosina 1868–1870. Heinäkuun 18. päivänä 1871 hänet vihittiin avioliittoon Karolina Sjöbergin kanssa ja vihkitiedoissa hänen mainitaan olleen tuolloin Karunan kappalainen. Pirttikylän seurakunnan arkisto, vihittyjen luettelot 1867–1884.
- ³⁰ Kansallisarkisto (KA), Karunan seurakunnan arkisto, kuolleet ja haudatut 1892; Veli-Matti Autio, ”Ylioppilasmatrikkeli 1853–1899: Frans Otto Mikael Pihl,” <https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/1853-1899/henkilo.php?id=18345> (2005). Luettu 23.2.2020.
- ³¹ Vasabladet no 21 12.3.1892; Åbo Tidning no 70, 12.3.1892; Åbo Underrättelser nro 69, 11.3.1892.
- ³² Ilona Kempainen, *Isänmaan ubrit. Sankarikuolema Suomessa toisen maailmansodan aikana* (Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2006), 113.
- ³³ Otto Pihlin kuolemasta ks. Dödsfall, *Wasa Tidning* 13.03.1892 no 41.
- ³⁴ Ilona Pajari, ”Kuolema maalla ja kaupungissa. Suomalaisen hautajais- ja kuolemankulttuurin muutos 1800-luvun lopulta nykypäivään,” *Historiallinen Aikakauskirja* 112, 4 (2014), 399–400.
- ³⁵ Linnanmäki, ”Historian influenssaepidemiät,” 2023–2026; Vuorinen, *Tauti(n)en historia*, 135–141.
- ³⁶ Minna Harjula, *Terveyden jäljillä. Suomalainen terveystietäminen 1900-luvulla*. (Tampere: Tampere University Press, 2007), 16, 19–21.
- ³⁷ KA, Piikkiön tuomiokunnan arkisto, Sauvon käräjäkunnan perukirjat, Frans Otto Mikael Pihlin perukirja 1892.
- ³⁸ KA, Karunan seurakunnan arkisto, syntyneiden ja kastettujen luettelot 1872.
- ³⁹ Jarkko Keskinen, ”Porvarisperhe ja sen monimuotoisuus 1700–1800-lukujen Porissa,” teoksessa *Perheen jäljillä. Perhesubteiden moninaisuus Pohjolassa 1400–2020*, toim. Johanna Ilmakunnas ja Anu Lahtinen (Tampere: Vastapaino, 2021), 177–178, 196–197.
- ⁴⁰ Ks. esim. Weiland-Särmälä, *Pappisperheen aineeton perintö*, 128.
- ⁴¹ Allmänna sjukhuset. *Hufvudstadsbladet* N:o 350, 23.12.1908; *Hufvudstadsbladet* N:o 73, 16.3.1909; *Uusi Suometar* 23.2.1909; Urpo Siirala & Aino Nikupaavo, ”Tietoja Tri Arthur af Forselles’in kirurgisesta sairaalasta sekä korva-, nenä- ja kurkkutautipotilaiden hoitopaikoista Helsingissä vuosisadan vaihteessa,” *Helsingin lääkärilehti* no 1 (1964), 9.
- ⁴² *Helsingin Sanomat* no 353, 28.12.1915.
- ⁴³ Ulla Launonen, *Berga Glas-Bruk* (Pörtom: Pörtom Hembygdsförening, 1982[1975]), 29.
- ⁴⁴ Kaija Ollila & Kirsti Toppari, *Pubvelista Punatulkkuun: Helsingin vanhoja kortteleita* (Helsinki: Helsingin Sanomat, 1975), 257.
- ⁴⁵ Helsingin kaupunginarkisto, Helsingin poliisilaitoksen osoitetoimiston osoiterekisteri; Adress- och yrkeskalender för Helsingfors jämter förorter 1899–1909; Helsingin ja ympäristön osoite- ja ammattikalenteri 1910–1919, erit. 1910, 317 ja 1918, 455 ja 1920, 434; Siirala & Nikupaavo, ”Tietoja Tri Arthur af Forselles’in,” 4, 8.
- ⁴⁶ Bertel von Bonsdorff & Tor Smedslund, *Helsingin venäläinen sotilassairaala* (Helsinki: Medica, 1969); Timo Joutsivuo & Mikko Laakso, *Sairaanhoidon ytimessä. HYKS 50 vuotta* (Helsinki: Edita, HUS-kuntayhtymä, 2008), 19; Gunnar Soininen, ”Helsingin sairaalaloista ennen kunnallisen sairaalalaitoksen syntyä,” teoksessa *Helsingin kaupungin sairaalalaitoksen historia*, toim. Ragnar Rosén et al. (Helsinki, 1968), 7–11.
- ⁴⁷ KA, Piikkiön tuomiokunnan arkisto, Sauvon käräjäkunnan perukirjat, Frans Otto Mikael Pihlin perukirja 1892.
- ⁴⁸ Laine, ”The Clergyman”, 37, 42.
- ⁴⁹ Pihlin perheen kirjatietokanta.
- ⁵⁰ Jyväskylän yliopisto, Minerva-osakeyhtiön arkisto, Rouva Pihlin kirjaluettelo.
- ⁵¹ Pihlin perheen kirjatietokanta.
- ⁵² Pihlin perheen kirjatietokanta.
- ⁵³ Yrsa Lindqvist, ”Hem och hushåll – den gifta kvinnans företag,” i: *Fredrika Runeberg 200 år*. Källan 2/2007, red. Hedvig Rask & Nora Ervalahti (Helsingfors: SLF, 2007), 34–35.
- ⁵⁴ Yrjö Kotivuori, ”Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Artur Emil Vilhelm Klinckowström,” <https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/henkilo.php?id=17115> (2005). Luettu 23.2.2020; Kujanen, *Sauvon historia II*, 57, 99; Kaarle Werkko (toim.), *Tietoja ja mietteitä Suomen kansa- ja lasten-kirjastoista ynnä luku-yhdistyksistä ja luennoista Vuoteen 1875* (Jyväskylä: Toimittaja, 1879), 63.
- ⁵⁵ Pihl, Frans Otto Mikael. *Suomen papisto 1800–1920-verkkokjulkaisu*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2017 (viitattu 10.4.2023).
- ⁵⁶ Olof Sjöberg, *Lyhyt elämäkerrallinen sukurekisteri Sjöbergin suvusta Pohjanmaalla* (Nikolainkaupunki: F. W. Unggrenin kirjapaino, 2012[1902]), 60.
- ⁵⁷ Olof Sjöberg toimi mm. Leineperin ruokin kirjanpitäjänä ja isännöitsijänä ennen Bergan lasitehtaan perustamista. Maarit Grahn, *Perheyhtiö ja paikallisuus. A. Ahlström Osakeyhtiön historian perintö Noormarkussa*. Turun yliopiston julkaisuja C 374 (Turku: Turun yliopisto, 2014), 76.
- ⁵⁸ Vilho Annala, *Suomen lasiteollisuus 1681–1931. I osa Ruotsin vallan aika 1681–1809* (Helsinki: Otava, 1931), 106–107, 111, 114; Vilho Annala, *Suomen lasiteollisuus vuodesta 1681 nykyaikaan. II osa Kehitys 1809 jälkeen* (Helsinki: Suomen lasiteollisuusliitto, 1948), 147, 152; Tyra Borg, *Fyra köpmansläkter. Anteckningar om släkterna Lebell, Sjöberg, Holmström och Ahlström* (Helsingfors, 1947), 49. Ks. myös Jacob Seela, ”En österbottnisk glasmanufaktur från 1800-talet: Berga bruk (1797–

1883),” *Österbotten*, Årsbok 1975 (Vasa: Svensk-österbottniska samfundet, 1975), 123; Launonen, *Berga Glas-Bruk*, 9–10; Sjöberg, *Lyhyt*.

⁵⁹ Annala, *Suomen lasiteollisuus vuodesta 1681*, 153–158; Borg, *Fyra köpmansläkter*, 51; Launonen, *Berga Glas-Bruk*, 15; Sjöberg, *Lyhyt*, 55.

⁶⁰ Annala, *Suomen lasiteollisuus vuodesta 1681*, 159–165; Borg, *Fyra köpmansläkter*, 69; Launonen, *Berga Glas-Bruk*, 29; Sjöberg, *Lyhyt*, 56, 59–60.

⁶¹ Grahn, *Perbeyhtiö ja paikallisuus*, 77–82; Alli Nissinen, ”Eva Ahlström”, *Emäntälehti* No 2, 1.2.1921, 26–27.

⁶² Grahn, *Perbeyhtiö ja paikallisuus*, 80–81; Keskinen, ”Porvarisperhe ja sen monimuotoisuus”, 202–203.

⁶³ Jacqueline Pearson, *Women’s Reading in Britain, 1750–1835: A Dangerous Recreation* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), 4. Doi: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511582899>.

⁶⁴ Kati Launis, *Kerrotut naiset. Suomen ensimmäiset naisten kirjoittamat romaanit naiseuden määrittelijöinä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1029 (Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2005), 17–18; Pearson, *Women’s Reading in Britain*, 43–44, 82–83.

⁶⁵ Mervi Kaarninen, ”Maisteri Emma Irene Åström. Legenda jo eläessään,” teoksessa *Naisten aika. Valkoinen varis ja muita oppineita naisia*, toim. Riitta Mäkinen & Marja Engman (Helsinki: Gaudeamus, 2015), 45–48.